

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΤΗΣ
ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ

ΕΠΟ42 ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ - ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΛΑΤΟΣ

ΜΑΪΟΣ 2012

2450 ΛΕΞΕΙΣ

Εκφώνηση εργασίας:

Χρησιμοποιώντας ως εφευρέσιο τα κείμενα των Μ. Αλεξάκη, Κ. Τσουκαλά και Ρ. Παναγιωτοπούλου, να περιγράψετε, να αναλύσετε και να σχολιάσετε την κοινωνικο-πολιτική εμπειρία στην Ελλάδα ξεκινώντας από τη μεταπολίτευση.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
1. Οι βασικοί άξονες.....	4
2. Συγκλίσεις και αποκλίσεις.....	8
Συμπεράσματα.....	9
Βιβλιογραφία.....	12

Εισαγωγή

Το κείμενο αυτό αποτελεί μια προσπάθεια ανάλυσης και σχολιασμού της κοινωνικοπολιτικής κατάστασης στην μεταπολιτευτική Ελλάδα με βάση τα τρία κείμενα των Αλεξάκη, Τσουκαλά και Παναγιωτοπούλου. Αρχικά θα δούμε τους βασικούς άξονες του κάθε κειμένου: ο Αλεξάκης επισημαίνει τις ιστορικές συνθήκες που οδήγησαν στην απουσία ενός λειτουργικού κοινωνικού συμβολαίου· ο Τσουκαλάς τονίζει την απουσία της πολιτισμικής εξέλιξης που θα οδηγούσε σε νέα συστήματα συλλογικού ελέγχου της συμπεριφοράς, συμβατά με τις σύγχρονες συνθήκες· η Παναγιωτοπούλου εστιάζει στις ιδιομορφίες που χαρακτηρίζουν την εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας μετά το 1981 και πώς αυτές συνέβαλλαν στην επικράτηση κοινωνικών συμπεριφορών ασύμβατων με μια σύγχρονη κοινωνία.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τα σημεία στα οποία συγκλίνουν ή αποκλίνουν τα τρία κείμενα, τόσο στους βασικούς άξονες όσο και σε επιμέρους ζητήματα. Τέλος, θα συγκρίνουμε και θα σχολιάσουμε τα συμπεράσματα των τριών αυτών κειμένων σε σχέση με την προσωπική αντίληψη της κοινωνικοπολιτικής εμπειρίας της Ελλάδας της μεταπολίτευσης.

1. Οι βασικοί άξονες.

Οι τίτλοι των τριών αυτών κειμένων που αποτελούν τη βάση για αυτήν την εργασία μας δίνουν αμέσως την εικόνα ενός από τους κεντρικούς άξονες, κοινός και για τα τρία: ο Έλληνας ως άτομο εναντίον της κοινωνίας, του πολιτικού συστήματος, του δημόσιου χώρου, τελικά εναντίον της Ελλάδας ως χώρας («των Θαυμάτων», όπως ειρωνικά τη χαρακτηρίζει ο Τσουκαλάς). Αυτή βέβαια η παράλογη αντίθεση δεν είναι η μόνη που εντοπίζουν οι συγγραφείς στην ελληνική κοινωνία.

Ο Αλεξάκης αναφέρεται στη βασική αντίθεση μεταξύ του τυπικού και άτυπου τομέα σε μια σειρά από θεσμούς (παιδεία-παραπαιδεία, οικονομία-παραοικονομία, τυπική-άτυπη κοινωνία των πολιτών) καθώς και στην ταυτόχρονη ύπαρξη και λειτουργία δύο συστημάτων πολιτικής κουλτούρας, της μεταρρυθμιστικής από τη μία και της παρωχημένης από την άλλη. Τονίζει επίσης το γεγονός ότι ο χώρος της κοινωνίας των πολιτών στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την ταυτόχρονη συμπαρουσία ορθολογικών και ανορθολογικών στοιχείων (Αλεξάκης 2008:94).

Ο Αλεξάκης επιχειρεί μια ιστορική αναδρομή στη δημιουργία του ελληνικού κράτους για να τονίσει τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν αυτήν την διαδικασία, ιδιαιτερότητες

τις οποίες θεωρεί ότι έπαιξαν ρόλο στη διαμόρφωση των παραπάνω αντιθέσεων. Το νεοσύστατο κράτος, αμέσως μετά την επανάσταση του 1821, χαρακτηρίζεται από τον μονομερή χαρακτήρα του δημοκρατικού καθεστώτος ως μηχανισμού κυριαρχίας τοπικών ελίτ επάνω στις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις, καθώς και από την ιδιαίτερη και καθοριστική βαρύτητα των διαπροσωπικών σχέσεων και του πελατειακού κράτους ως μηχανισμού συγκρότησης και αναπαραγωγής του.

Το πολιτικό σύστημα που συγκροτείται στη βάση αυτών των όρων χαρακτηρίζεται από την ιδιαίτερη βαρύτητα των διαδικασιών (φορμαλισμός) και την περιθωριοποίηση των περιεχομένων. Έτσι, το ελληνικό κοινοβουλευτικό σύστημα αποτελούσε από την αρχή μονόπλευρο μηχανισμό κυριαρχίας. Η συναίνεση δεν επιτυγχανόταν μέσω κάποιου κοινωνικού συμβολαίου αλλά εξωθεσμικά, μέσω πελατειακών και λαϊκιστικών πρακτικών. Αυτός ο τρόπος επιβολής και λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών είχε ως αποτέλεσμα κατά τον Αλεξάκη να καταστεί η δημοκρατία περισσότερο τυπική παρά ουσιαστική. Τα αστικά θεμελιώδη δικαιώματα υπάρχουν μεν τυπικά αλλά λειτουργούν περιθωριακά, η έννοια του ελεύθερου και αξιοπρεπούς πολίτη υποχωρεί μπροστά στην έννοια του καιροσκόπου υπηκόου και τελικά η νεοελληνική κοινωνία από τον 19^ο αιώνα μέχρι σήμερα χαρακτηρίζεται από τη συνεχή και πανταχού παρούσα κρατική παρέμβαση, τον κρατισμό (Αλεξάκης 2008:95-98).

Ο Αλεξάκης επισημαίνει την καταλυτική αλλαγή του πολιτικού συστήματος κατά την μεταπολιτευτική περίοδο, καθώς η «καχεκτική δημοκρατία» της μεταπολιτευτικής περιόδου (Αλεξάκης 2008:98) αντικαθίσταται από τη μεταπολιτευτική «πρωθυπουργική» δημοκρατία, πιο συγκεντρωτική και ολιγαρχική στην κορυφή της (λόγω του ρόλου του πρωθυπουργού και της θέσης του εκάστοτε αρχηγού στα δύο κόμματα εξουσίας), αλλά σε όλες τις άλλες διαστάσεις της αποτελεί ένα καθεστώς πολύ πιο ανοιχτό, ελεύθερο, ανταγωνιστικό και δημοκρατικό (Αλεξάκης 2008:106). Ένα πολιτικό σύστημα όμως το οποίο πάσχει στην ποιότητα και το περιεχόμενό του και παρουσιάζει κενά ηθικής και πλουραλιστικά ελλείμματα. Κατά τον Αλεξάκη, το πρόβλημα επικεντρώνεται στην εξαρχής έλλειψη ενός κοινωνικού συμβολαίου και στη θεμελίωση της συναίνεσης σε εξωθεσμικές πρακτικές, παθογένειες που χαρακτηρίζουν το νεοελληνικό κράτος από την ίδρυσή του. Έτσι, η έννοια της συλλογικής υπευθυνότητας παραμένει ξένη προς την κρατούσα πρακτική και ο ατομοκεντρισμός υπερισχύει της συλλογικότητας (Αλεξάκης 2008:116-117).

Ο Τσουκαλάς σε αντίθεση με τον Αλεξάκη θεωρεί πως τα κοινωνικά συμβόλαια δεν είναι ούτε λογικά αναγκαία ούτε ιστορικά αναπόφευκτα. Αυτό γιατί δεν υπάρχει κανένας α priori λόγος να θεωρήσουμε ότι οι κοινωνικές προτιμήσεις θεμελιώνονται υποχρεωτικά στις προτιμήσεις των μελών της κοινωνίας. Η σχέση μεταξύ του αθροίσματος των ατομικών ορθολογικών ενεργειών και μιας συλλογικής ορθολογικής επιλογής και η αλληλεπίδραση μεταξύ ατομικών και συλλογικών ορθολογικοτήτων στην Ελλάδα αποτελεί κομβικό ερώτημα στο κείμενο του Τσουκαλά και εκφράζεται με την επισήμανση μιας ακόμα αντίθεσης, της επιτυχίας των Ελλήνων σε ατομικό επίπεδο και της αποτυχίας στο επίπεδο των συλλογικών στοχεύσεων (Τσουκαλάς 2008:218-219).

Βασικός άξονας στην επιχειρηματολογία του Τσουκαλά αποτελεί η ανάγκη για ύπαρξη συστημάτων συλλογικών ελέγχων της συμπεριφοράς και η πολιτισμική εξέλιξη πάνω στην οποία βασίστηκε η θεμελιώδης κοινωνική «κατασκευή» του δυτικού φιλελευθερισμού. Καθώς οι μηχανισμοί καθολικού ελέγχου που λειτουργούσαν στην μικρής κλίμακας κοινότητα άρχισαν να διαβρώνονται βαθμιαία από τη μαζική αποπροσωποποίηση, υπήρξε μια μετάβαση από τις κουλτούρες της «αιδούς» προς τις κουλτούρες της «ενοχής». Η έξωθεν επιβαλλόμενη δηλαδή πειθαρχία μέσω κυρώσεων, άρχισε σταδιακά να εσωτερικεύεται και αυτή η διαδικασία οδήγησε σε μια σταδιακή εδραίωση ολοκληρωμένων εσωτερικών κανόνων λογοδοτικής συμπεριφοράς (Τσουκαλάς 2008:220-223). Αυτή η διαδικασία μεταλλαγής των προτύπων συμπεριφοράς είναι όμως μια διαδικασία που πολύ δύσκολα επιβάλλεται εκ των άνω. Έτσι, στην Ελλάδα οι πρώιμες θεσμικές μεταρρυθμίσεις (που περιγράφει ο Αλεξάκης) οδήγησαν κατά τον Τσουκαλά σε τυπικά μόνο σύγχρονες φιλελεύθερες κοινωνικές δομές, ενώ οι κοινωνικές πρακτικές παραμένουν ριζωμένες σε παραδοσιακές μορφές. Η οικογενειακή και κοινωνική αλληλεγγύη και οι πελατειακές σχέσεις παραμένουν κυρίαρχες και πολύ περισσότερο δεσμευτικές από τις συμβατικές υποχρεώσεις. Οι Έλληνες γεννιούνται και κοινωνικοποιούνται με τα στερεότυπα ενός άναρχου ατομικισμού και η ουσία του ελληνισμού γίνεται αντιληπτή ως μια εκλεκτική και πρωτότυπη σύνθεση ελευθεριακών και αναρχούμενων ατομικών ικανοτήτων (Τσουκαλάς 2008:224-228).

Ας σημειώσουμε εδώ και τη διαπίστωση του Τσουκαλά ότι η συλλογική Ελλάδα μοιάζει ακόμα να αιωρείται, πάντα «κάπου μεσοστρατίς» ιδεών, λειτουργιών και «σταδίων» ανάπτυξης, διαπίστωση η οποία δεν διαφέρει πολύ από την αντίστοιχη του Αλεξάκη ότι η ελληνική κοινωνία στέκεται ακίνητη και αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην επιλογή με-

ταξύ των πατροπαράδοτων συνηθειών και νοοτροπιών του παρελθόντος και την όσο το δυνατόν αμεσότερη υιοθέτηση νέων αντιλήψεων, πρακτικών και πολιτικών σε όλα τα επίπεδα (Αλεξιάκης 2008:91).

Η Παναγιωτοπούλου ξεκινάει επισημαίνοντας άλλη μια αντίθεση της ελληνικής κοινωνίας: ενώ μετά την μεταπολίτευση χαρακτηρίζεται από μια τάση σταθεροποίησης και διεύρυνσης της λειτουργίας των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, αυτή, αντίθετα από την υπόλοιπη Ευρώπη δεν οδηγεί σε μια παγίωση των κοινωνικών δομών και των κοινωνικών δυνάμεων αλλά σε μια αύξηση της κοινωνικής κινητικότητας. Μετά το 1981, ο λαϊκισμός ως ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο αλλά και ως συνειδητή κρατική επιλογή ενισχύει την κοινωνική κινητικότητα, διαμορφώνοντας ένα κοινωνικό περιβάλλον όπου το βασικότερο μέλημα των Ελλήνων είναι η ατομική ή οικογενειακή κοινωνική ανέλιξη χωρίς θεσμικούς περιορισμούς ή ηθικές δεσμεύσεις προς το κοινωνικό σύνολο και το γενικό συμφέρον (Παναγιωτοπούλου 2008:250). Η Παναγιωτοπούλου στη συνέχεια επισημαίνει τις σημαντικότερες μετά το 1974 μεταβολές οι οποίες συνέβαλλαν στην ενίσχυση της κοινωνικής κινητικότητας: η αναγκαιότητα της ανακατανομής του εισοδήματος και της δημιουργίας θεμελιακών θεσμών του κράτους πρόνοιας, η άρση της διαχωριστικής γραμμής «Αριστερά-Δεξιά», η διαρκώς αυξανόμενη τάση ομογενοποίησης ορισμένων βασικών κοινωνικών και πολιτικών χαρακτηριστικών του κοινωνικού συνόλου και τελευταίο και σημαντικότερο η ενίσχυση των πελατιακών σχέσεων κράτους-πολίτη (Παναγιωτοπούλου 2008:251-253). Κοινή με τον Αλεξιάκη είναι η επισήμανση περί αυταρχικής κρατικής παρέμβασης και κομματικά ελεγχόμενων συγκεντρωτικών δομών (αυτό που ο Αλεξιάκης ονομάζει «κομματικά κατευθυνόμενη ή γραφειοκρατική πατρωνία» (Αλεξιάκης 2008:109)) (Παναγιωτοπούλου 2008:254).

Επισημαίνεται ακόμα στο κείμενο της Παναγιωτοπούλου η ανάγκη για συλλογική πειθάρχηση και οικειοθελή περιορισμό «κεκτημένων δικαιωμάτων» και αιτημάτων για κοινωνική δικαιοσύνη, με στόχο την ανάπτυξη της ανταγωνιστικότητας και της αποδοτικότητας, καθώς και η διατύπωση του αιτήματος για εκσυγχρονισμό, δηλαδή μια πορεία εξέλιξης η οποία θα βασίζεται στο κοινωνικό συμβόλαιο και θα συνεπάγεται τη θέσπιση αποπροσωποποιημένων σχέσεων μεταξύ πολίτη και κοινωνίας (Παναγιωτοπούλου 2008:256-257). Η μη υπαγωγή του ατομικού συμφέροντος στις συλλογικές υποχρεώσεις και η αντίληψη του εαυτού ως μέλους μιας οικογένειας παρά ως υπεύθυνου, ανεξάρτητου ατόμου και η σημασία της οικογένειας στη λειτουργία της ελληνικής κοινωνίας επισημαίνονται εδώ όπως και στα άλλα

δύο κείμενα (*Παναγιωτοπούλου 2008:258-259*). Ας σημειώσουμε εδώ την παρατήρηση της Παναγιωτοπούλου για την έλλειψη διαχωρισμού μεταξύ ελληνικού κράτους και κοινωνίας, πολιτικών κομμάτων και κυβέρνησης, ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας (*Παναγιωτοπούλου 2008:258*).

2. Συγκλίσεις και αποκλίσεις.

Όπως γίνεται φανερό και από τους τίτλους τους, τα τρία αυτά κείμενα συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό στα ίδια συμπεράσματα. Είναι κοινή η διαπίστωση συγκεκριμένων παθογενειών της ελληνικής κοινωνίας της μεταπολίτευσης. Το γνωστό κλισιό της χώρας που πατάει με το ένα πόδι στη Δύση και το άλλο στην Ανατολή, τα δύο δηλαδή πρόσωπα της ελληνικής κοινωνίας, εμφανίζεται επανειλημμένα με διάφορες μορφές στα τρία κείμενα. Ο Αλεξάκης αναφέρεται στην ταυτόχρονη ύπαρξη και λειτουργία δύο συστημάτων πολιτικής κουλτούρας, μεταρρυθμιστικής και παρωχημένης, καθώς και στην ταυτόχρονη συμπαρουσία ορθολογικών και ανορθολογικών στοιχείων που χαρακτηρίζουν την κοινωνία των πολιτών (*Αλεξάκης 2008:94*). Ο Τσουκαλάς επισημαίνει την ατομική επιτυχία των Ελλήνων σε αντίθεση με τη συλλογική «μωρία», δηλαδή την αποτυχία στο επίπεδο των συλλογικών στοχεύσεων (*Τσουκαλάς 2008:18-219*). Η Παναγιωτοπούλου αναφέρεται ευθέως στη διχασμένη ταυτότητα των Ελλήνων όπως εκφράζεται με τον συνδυασμό αμοραλισμού και υπέρτατης ηθικής δέσμευσης προς τα ατομικά/οικογενειακά συμφέροντα (*Παναγιωτοπούλου 2008:262*).

Κοινή είναι και η διαπίστωση της ανάγκης για εκσυγχρονισμό και μεταρρυθμίσεις στον τρόπο λειτουργίας της ελληνικής κοινωνίας. Το πρότυπο βέβαια για αυτόν τον εκσυγχρονισμό φαίνεται να είναι οι ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης και ελάχιστη κριτική ασκείται σε αυτό το πρότυπο: ο τρόπος λειτουργίας του κράτους και της κοινωνίας των χωρών της Δύσης παρουσιάζονται σχεδόν ως πανάκεια χωρίς επαρκή αιτιολόγηση.

Αυτό δεν αναιρεί την ύπαρξη των παθογενειών της ελληνικής κοινωνίας που διαπιστώνονται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό και στα τρία κείμενα. Εκείνο που διαφέρει είναι ο εντοπισμός των βασικών αιτιών. Είναι για παράδειγμα κοινή η διαπίστωση συγκεκριμένων συμπτωμάτων στην μεταπολιτευτική ελληνική κοινωνία: κομματικά ελεγχόμενο κράτος, πελατειακές σχέσεις, επιβίωση παλαιών μορφών αλληλεγγύης, στασιμότητα. Κοινός άξονας είναι η απουσία ορθολογικών κανόνων στη λειτουργία του κράτους, στις σχέσεις κράτους και πολίτη, στην επινομή των προσόδων. Ο Αλεξάκης εντοπίζει τις ρίζες του φαινο-

μένου στον τρόπο με τον οποίο δημιουργήθηκε το νέο ελληνικό κράτος ο οποίος δεν επέτρεψε τη θεσμοθέτηση αυτών των απαραίτητων ορθολογικών κανόνων (Αλεξάκης 2008:96). Ο Τσουκαλάς αναφέρεται σε μια κοινωνική εξελικτική διαδικασία η οποία δε συνέβη ποτέ στην Ελλάδα. Η απουσία εσωτερίκευσης των κανόνων λογοδοτικής συμπεριφοράς στην περίπτωση της ελληνικής κοινωνίας οδήγησε σε ένα σύστημα όπου, παρά τη θέσπιση τυπικά φιλελεύθερων κοινωνικών δομών, οι παλιές μορφές αλληλεγγύης παραμένουν πολύ περισσότερο δεσμευτικές από τις συμβατικές υποχρεώσεις (Τσουκαλάς 2008:224). Η Παναγιωτοπούλου επισημαίνει την αντίσταση των Ελλήνων στην αποδοχή των κανόνων που διέπουν τα φιλελεύθερα πολιτικά συστήματα, στην επιβίωση παλαιών μορφών οικογενειακής και συγγενικής αλληλεγγύης (Παναγιωτοπούλου 2008:258) και στην αδυναμία των ηθικών κωδίκων συμπεριφοράς της Δύσης να διαπεράσουν τον ελληνικό κοινωνικό ιστό (Παναγιωτοπούλου 2008:260). Τελικά και τα τρία κείμενα συγκλίνουν στη σχέση ατομικού-συλλογικού και στην αντίληψη που έχει ο Έλληνας για τον εαυτό του ως μέλος μιας συλλογικότητας που ονομάζεται κοινωνία. Η εικόνα του «αυθεντικού» Έλληνα συνίσταται αποκλειστικά από ατομικές ιδιότητες, όπως επισημαίνει ο Τσουκαλάς, ενώ η υλοποίηση συλλογικών ή κοινωνικών ορθολογικών σκοπών δεν αποτέλεσε ποτέ μέτρο «ελληνικότητας» (Τσουκαλάς 2008:228). Όπως πολύ εύστοχα αναφέρει η Παναγιωτοπούλου, ακόμα και εκεί όπου οι Έλληνες ταυτίζονται με ένα συλλογικό υποκείμενο, η κρατούσα πρακτική παραμένει ενστικτώδώς εγωιστική διότι η ταύτιση αυτή δε γίνεται αντιληπτή ως υπέρβαση του εγώ αλλά ως μέγθυνσή του (Παναγιωτοπούλου 2008:260).

Συμπεράσματα.

Τα τρία αυτά κείμενα περιγράφουν, εξαιρετικά εύστοχα θα έλεγε κανείς, την κοινωνικοπολιτική εμπειρία στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης. Δε χρειάζεται να είναι κανείς κοινωνικός επιστήμονας για να αναγνωρίσει σε μεγάλο βαθμό μέσα σε αυτά τα κείμενα την ελληνική κοινωνία όπως την αντιλαμβάνεται κάθε Έλληνας μέσα από τις προσωπικές του εμπειρίες. Μια κοινωνία με τόσες ιδιομορφίες τόσο στην εξέλιξή της όσο και στην παρούσα κατάσταση της, που με βάση την απαισιόδοξη και συχνά καταγγελτική οπτική των συγγραφέων είναι θαύμα που ακόμα δεν έχει καταρρεύσει σε πρωτόγονο, μετακαταστροφικό επίπεδο. Πόσο μάλλον που το νεότερο από αυτά τα κείμενα έχει γραφτεί αρκετά χρόνια πριν την τρέχουσα οικονομική κρίση και το παλαιότερο σχεδόν δύο δεκαετίες πριν. Άλλωστε οι διαπιστώσεις που οδηγούν σε απαισιόδοξα συμπεράσματα δεν μπορούν εύκολα να αμφι-

σβητηθούν. Βαθιά ριζωμένα πρότυπα συμπεριφοράς στην ελληνική κοινωνία δεν είναι εύκολο να αλλάξουν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα και μάλιστα με την επιβολή εκ των άνω μεταρρυθμίσεων. Μάλιστα Τσουκαλάς και Παναγιωτοπούλου επισημαίνουν ότι οι απαραίτητες κατ' αυτούς αλλαγές είναι αμφίβολο εάν θα πληρούν στοιχειώδη κριτήρια κοινωνικής δικαιοσύνης (Παναγιωτοπούλου 2008:257) και πιθανότατα θα συνεπάγονται την επέκταση της ανεργίας και της φτώχειας, θα αφορούν δηλαδή τους αδύναμους (Τσουκαλάς 2008:248). Αυτό που δεν εξηγείται επαρκώς είναι το γιατί. Γιατί δηλαδή ο μόνος τρόπος θεραπείας των κοινωνικών και πολιτικών παθογενειών της ελληνικής κοινωνίας, παθογένειες που εμφανίζονται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και σε όλα τα λειτουργικά επίπεδα του πολιτικού συστήματος, θα επιφέρει αρνητικά αποτελέσματα αποκλειστικά στα κατώτερα στρώματα, τα οποία τελικά είναι αυτά που επωφελούνται λιγότερο από αυτήν την κατάσταση. Κάτι που ο Τσουκαλάς έστω και διστακτικά αναγνωρίζει, όταν αντιπαραθέτει την οικονομική αποδοτικότητα του δυτικού πολιτισμικού μοντέλου με την *κοινωνική αθλιότητα* που αυτό αναπόφευκτα προκαλεί (Τσουκαλάς 2008:246-247). Αναρωτιέται κανείς ποιον τελικά αφορά η οικονομική αποδοτικότητα και ο εκσυγχρονισμός. Αν αναπόφευκτα προκαλεί κοινωνική αθλιότητα, τότε δεν αφορά την κοινωνία και δεν στοχεύει σε μια βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών. Εάν η εφαρμογή των «εκσυγχρονιστικών» επιλογών συνεπάγεται την ενίσχυση των κοινωνικών ανισοτήτων και την επέκταση της ανεργίας και της φτώχειας (Τσουκαλάς 2008:248), συνέπειες άδικες για το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, αν η «επιδιόρθωση» του κοινωνικού και πολιτικού συστήματος κατά τα πρότυπα των δυτικών χωρών πρέπει να υποβαθμίσει ακόμη περισσότερο τη στοιχειώδη κοινωνική δικαιοσύνη, τότε τα αισθήματα δυσπιστίας και η στάση αμυντικής αναμονής των Ελλήνων (Παναγιωτοπούλου 2008:256) είναι τουλάχιστον αναμενόμενα.

Εμφανίζεται επίσης το παράδοξο οι πραγματικές και οφθαλμοφανείς κατά τα άλλα παθογένειες να εξετάζονται - σε αυτά τα τρία κείμενα, αλλά και σε άλλα - σχεδόν αποκλειστικά από την πλευρά των οικονομικών αποτελεσμάτων. Η ηθική απαξία της τοποθέτησης του ατομικού και οικογενειακού συμφέροντος πάνω από το συλλογικό συμφέρον δεν αφορά μόνο την κατανομή των προσόδων. Αφορά κάθε πλευρά της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Δε νομίζω ότι είναι δυνατόν η κουλτούρα της ενοχής και η καντιανή κατηγορική προσταγή, οι οποίες απουσιάζουν κατά τον Τσουκαλά από την μεταπολιτευτική ελληνική κοινωνία (Τσουκαλάς 2008:222), να λειτουργήσουν απευθείας ή αποκλειστικά στο οικονομικό

επίπεδο. Η επικράτηση του ατομικού επί του συλλογικού συμφέροντος στην ελληνική κοινωνία εμφανίζεται ακόμα και στις πιο μικρές, καθημερινές συμπεριφορές. Μια κοινωνία λοιπόν με τόσες ιδιομορφίες δεν μπορεί να αλλάξει με εκ των άνω επιβαλλόμενες επιλογές ή με αυταρχικές απαιτήσεις για θυσίες. Η όποια θεραπεία θα πρέπει να ξεκινήσει από επιμέρους αλλαγές και κυρίως σε ατομικό επίπεδο. Αυτό προϋποθέτει μια αναβάθμιση του ρόλου της εκπαίδευσης, όχι μόνο με κριτήρια εμπορευσιμότητας όπως διατείνεται ο Τσουκαλάς (Τσουκαλάς 2008:246), αλλά με ηθικά κριτήρια τα οποία θα επιτρέψουν ακριβώς την εσωτερικήυση των απαραίτητων κατά τον Τσουκαλά κανόνων λογοδοτικής συμπεριφοράς ή τη δημιουργία ενός κοινωνικού συμβολαίου κατά τον Αλεξάκη. Αυτός είναι ένας στόχος ο οποίος δεν μπορεί να επιτευχθεί όσο κυρίαρχο κριτήριο είναι η οικονομική αποδοτικότητα. Ακόμα και σε πιο υγιείς από την ελληνική κοινωνίες άλλωστε, είναι γνωστό ότι η πάση θυσία επιδίωξη της οικονομικής αποδοτικότητας οδηγεί σε ανήθικες, ενάντια στην κοινωνία συμπεριφορές.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάκης Μ., *Καθένας για το Εαυτό του και Όλοι Εναντίων Όλων: Θέσμιση του δημόσιου χώρου, πολιτική κουλτούρα και κοινωνικές συγκρούσεις στην Ελλάδα* στο Κονιόρδος Σ. (επιμ.), *Ανθολόγιο Όψεις της Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Κοινωνίας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.
- Τσουκαλάς Κ., *‘Τζαμπατζήδες’ στη Χώρα των Θαυμάτων: Περί Ελλήνων στην Ελλάδα* στο Κονιόρδος Σ. (επιμ.), *Ανθολόγιο Όψεις της Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Κοινωνίας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.
- Παναγιωτοπούλου Ρ., *Ορθολογικές Ατομοκεντρικές Πρακτικές στα Πλαίσια ενός ‘Ανορθολογικού’ Πολιτικού Συστήματος* στο Κονιόρδος Σ. (επιμ.), *Ανθολόγιο Όψεις της Σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Κοινωνίας*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.

You are free:

- to copy, distribute, display, and perform the work

Under the following conditions:

Attribution. You must give the original author credit.

Noncommercial. You may not use this work for commercial purposes.

No Derivative Works. You may not alter, transform, or build upon this work.

- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.
- Any of these conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.

Your fair use and other rights are in no way affected by the above.